

УДК 32:929 Спалајковић М.
94(497.11)“1914/1915”
327(497.11:470)“1914/1915”

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina35-59882>

Оригинални научни рад

Дејан Д. АНТИБ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Маја Р. АНТИБ**
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ВЕЛИКИ РАТ, СРБИЈА И РУСИЈА 1914–1915. ГОДИНЕ У ПОЈЕДИНИМ ТЕЛЕГРАМИМА И ПРЕПИСКАМА МИРОСЛАВА СПАЛАЈКОВИЋА***

Апстракт: Оснивањем Посланства Краљевине Србије у Петрограду (1879) отпочело је ново поглавље у српско-руским односима. Дипломатска сарадња званичног Београда са Царском Русијом била је изузетно разграната у периоду када се у српском посланству у Петрограду налазио дипломата Мирослав Спалајковић. У периоду од 1900. до 1904. године Спалајковић је обављао дужност секретара Посланства, а од 1913. до 1919. године вршио је функцију српског посланика у руској престоници. Посебно интензивирање српско-руских дипломатско-политичких односа и контаката уследило је након аустроугарског ултиматума Србији 1914. године, као и током ратних дејстава 1914. и 1915. године, али и у периоду привременог ратног затишја на Балкану. У том времену, у контексту територијалних уступака, настојало се да се удовољи интересима појединих европских држава ради реализације виших ратних планова великих сила, као и да се подстакне коначно решење словенског питања. Мирослав Спалајковић је од почетка рата до свог одласка из Русије активно радио на остваривању српских ратних циљева, као и на продубљивању српско-руских односа. У раду су анализирани поједини Спалајковићеви дипломатски дописи и извештаји, који пружају увид у турбулентна дешавања током првих година Великог рата, са посебним освртом на положај Србије и улогу Русије у тим сложеним ратним и геополитичким процесима.

Кључне речи: Мирослав Спалајковић, Петроград, Русија, Србија, Аустроугарска, 1914, 1915.

ТЕЛЕГРАМИ ИЗ ПЕТРОГРАДА У ВРЕМЕ ЈУЛСКЕ КРИЗЕ

Доктор правних наука, политичар и национални делатник, Мирослав Спалајковић, оставио је дубок траг у српској дипломатији током првих деценија 20. века. Приштина, Софија, Петроград, Рим, Париз биле су само неке од тачака његовог

* Ванредни професор, ORCID 0000-0003-3428-7161, dejan.antic@filfak.ni.ac.rs

** Доцент, ORCID 0009-0009-6949-3724, lakovic.maja@yahoo.com

*** Истраживање је подржано грантом Руског научног фонда (пројекат бр. 23-78-10045) / Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект № 23-78-10045).

политичко-дипломатског деловања. У Русији свој дипломатски положај Спалајковић је започео 1900. године обављајући послове секретара српског Посланства. На том положају остао је до 1904. године када добија премештај у Приштину. У престоницу Царске Русије био је враћен 1913. године, а његове дипломатске вештине и патриотизам посебно су дошли до изражаја током 1914. године, након убиства аустроугарског престолонаследника у Сарајеву 28. јуна, током јулске кризе, и у време смрти руског посланика Николе Хартвига у Београду. У том периоду Спалајковић је трпео оштре нападе бечке штампе која је захтевала да га српска влада позове на одговорност услед његових „непримерених изјава“ које су германска гласила тумачила као заштиту учесника у атентату над аустроугарским престолонаследником (Бајин 2016: 230).

Телеграм из Београда о аустроугарском ултиматуму Србији Спалајковић је примио 24. јула 1914. године.¹ Ова вест је истог дана прекинула најављену посету Николе Пашића Грчком и српског премијера приморала да владу Краљевине Србије премести у Ниш (Анђић 2020: 47).

Иако је влада Краљевине Србије показала извесну хладнокрвност након уручења ултиматума барона Владимира Гизла, преко Мирослава Спалајковића затражила је руску помоћ (Ronge 1932: 135–136). Један од првих Спалајковићевих корака у новонасталој кризној ситуацији био је разговор са руским министром иностраних послова Сергејем Сазоновим, који је сматрао да су акције и притисци Аустроугарске уперени против Русије. Сазонов је српског посланика уверавао да ће Русија објавити мобилизацију у случају да аустроугарски посланик напусти Београд и Аустроугарска прекине дипломатске односе са Србијом.²

Самопоуздање српској влади Спалајковић је подизао охрабрујућим телеграмима из Петрограда, које је слао на основу разговора са високим руским представницима.³ Руски апел да се не прихвате сви захтеви ултиматума, огорчење јавног мњења у Русији због аустроугарских притисака, наређење о делимичној мобилизацији у Русији и одлука цара Николаја II да ће царевина ићи до краја у заштити српског народа били су охрабрујући сигнали које је Спалајковић преносио Пашићевој влади. Ове вести будиле су наду да Србија у новом рату неће остати сама и да ће Русија оружаном бранити њен суверенитет (Поповић 1977: 48).

Након што је извршена делимична аустроугарска мобилизација против Србије, Русија се окренула ратном плану из 1912. године и извршила мобилизацију трупа за поуну четири армије југозападног фронта, које су предвиђене за борбу против Аустроугарске. Већ 30. јула објављена је и општа мобилизација свих руских војних снага. Тиме су Русија и Србија поново били формални ратни савезници, по трећи пут у последњих сто година, и сачињавали су источни фронт Антанте у Европи (Тимофејев–Кремић 2014: 85–86).

1 Државни Архив Србије (у даљем тексту ДАС), фонд Министарства иностраних дела – Политичко одељење за 1914. годину (у даљем тексту МИД, ПО, 1914), фасцикла XVIII (у даљем тексту Ф XVIII), сигнатура 25 – I (у даљем тексту 25 – I), досије VI (у даљем тексту дос). О томе видети и у: Stanković 1984: 38; Животић 2017: 46.

2 АС, МИД, ПО, 1914, Ф I, А/13, дос. VII. О томе је такође писао и британски историчар Томас Оти (Otte 2015: 193).

3 АС, МИД, ПО, 1914, Ф I, А/13, дос. VII; Ф II, В I6, дос. VII; Ф II, В I6, дос. VII.

РУСИЈА И СРПСКЕ ПОБЕДЕ 1914. ГОДИНЕ

По избијању српско-аустроугарског рата Мирослав Спалајковић је своју пажњу усмерио на два кључна правца. Прво се трудио да издејствује хитну војну помоћ и обезбеди ратне кредите (Бајин 2016: 242), а затим и да у Србију буду послате санитетске мисије услед недостатка лекара и медицинског особља. Руско Друштво црвеног крста организовало је слање помоћи Србији (Antić 2024: 490–491), док је војна помоћ представљала далеко сложенији проблем, што се јасно види из неколико Спалајковићевих телеграма послатих у августу 1914. године, у јеку велике битке на Церу. Српска врховна команда је у начелу изражавала спремност не само за одбрану већ и за прелазак у офанзиву на аустроугарској територији, узимајући у обзир чврст став Русије према Аустроугарској. Стога је молила да јој се на располагање ставе пловни објекти руског Дунавског паробродарства и одређени број понтона, што јој је 4. августа било и обећано (Тимофејев–Кремић 2014: 38).

Спалајковић је 7. августа писао да руско министарство војно није могло дати тражене аероплане српској војсци, али су обећали да ће учинити све да се код аеро-клуба набаве потребни авиони.⁴ Тринаестог августа било је предвиђено уступање шест аероплана акционарског друштва „Лебедев“ по цени од 10.200 рубаља.⁵ Неколико сачуваних телеграма указују да су се војне власти у Русији трудиле да у границама својих могућности помогну српској војсци. Русија је поштовала српско жртвовање, давала српском војном изасланику место у штабу врховног команданта великог кнеза Николаја Николајевића, а српској Врховној команди уступала преко потребне податке о концентрацији аустроугарских трупа.⁶ Такође, руске војне власти су организовале слање пушака и муниције из магацина у Одеси, преко Дунава у Радујевац, када је у Србију стигло три милиона метака и 113.000 пушака. Око 50.000 пушака је пристигло у истом тренутку када су из западне Србије доспеле прве вести о великој победи српске војске у бици на Церу, а скоро је у исто време и руска војска предузела офанзиву у Прусској која се на крају завршила поразом.⁷ Тим поводом Спалајковић је 28. августа послао телеграм српској влади, у којем се, између осталог, каже: „Помоћник начелника генералног штаба, кад сам му честитао велику руску победу у Прусској, одговорио ми је 'Наше победе нису ништа према вашим'“.⁸

Упорна настојања Мирослава Спалајковића, па и благе уцене ради обезбеђивања помоћи српској војсци, нису остала без одјека у руским војним круговима. У једном телеграму наводи се његова изјава да ће операције српске војске престати уколико се хитно не пошаље војна помоћ Србији. Даље, помиње се да је руски министар војни наредио начелнику Генералштаба да се без одлагања издвоје

4 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXI, 36, дос. III.

5 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXI, 36, дос. III.

6 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XV, 12, дос. V, АС, МИД, ПО, 1914, Ф XI, 1, дос. I.

7 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXI, 36, дос. III; АС, МИД, ПО, 1914, Ф XI, 1, дос. I. О тим компликацијама са дотурањем војне опреме и наоружања видети нешто више и код: Бајин 2016: 241.

8 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XV, 12, дос. V.

из ратног плена, за потребе српске војске, муниција, одећа, митраљези и санитарски материјал. Српски војни изасланик склопио је споразум са главним Генералштабом руске војске да се предвиђени транспорт реализује преко Дунава. Спалајковић закључује телеграм речима: „Храбрити војску да издржи, јер ће помоћ брзо доћи. Данас ћу учинити корак за артиљеријску муницију.“⁹ Убрзо потом руска влада је одобрила извоз 2000 коња за потребе српске артиљерије.¹⁰

Спалајковић је јављао и о великом народном одушевењу које је владало у Русији поводом српске победе. Приликом помена Николи Хартвигу у капели мистарства стигао је телеграм руског отправника послова о првој великој победи над Централним силама.¹¹ Руски листови су знали да цене војни, а нарочито политички значај српских победа, и мислили су да ће то изазвати преокрет у Софији и Букурешту и тако онемогућити немачко-аустроугарски план за турско-румунско-бугарски блок.¹²

Почетком септембра Спалајковић је телеграфисао и пренео поруке великог руског кнеза Николајевића о неопходности да Србија пређе у офанзиву на аустроугарској територији и тако олакша операције руских трупа. Испоставило се да ово није био добар предлог услед тешког пораза који је српска војска доживела на Сави (Бајин 2016: 241; Тимофејев–Кремић 2014: 39, 87).

Након српске победе на Церу и руских победа код Лавова, руски војни кругови сматрали су да је готово 50% аустријске војске неутралисано. Ова процена у Петрограду будила је наду у скор завршетак рата. Спалајковић је извештавао о томе како ће цар Никола васпоставити крст на Светој Софији, да ће руска војска започети снажну офанзиву ка Угарској и врло брзо стићи пред Будимпешту, да је снага Аустроугарске при крају, да војне операције Русије напредују успешно, да у аустријским војничким круговима владају мале наде у одржавање борбених линија у Карпатима те да се размишља о тражењу мира са Антантом (Бајин 2016: 244, 247, 250; Тимофејев–Кремић 2014: 91).

Након велике јесење аустроугарске офанзиве и повлачења српске војске из Колубаре, Мирослав Спалајковић је настојао да се у помоћ Србији упути 50.000 руских војника, или барем два до три пука, који би подигли морал уморним српским борцима и старешинама. Руским војним и дипломатским представницима упорно је понављао да је Србија на себе привукла половину аустроугарске војске, односно десет дивизија које су, према плану аустроугарског Генералштаба, требале бити ангажоване против Русије, чиме је значајно олакшан положај руске царске војске (Бајин 2016: 247; Тимофејев–Кремић 2014: 90).

Од Мирослава Спалајковића захтевано је да у Петрограду хитно затражи слање топовске муниције за српску војску или да покуша да издејствује покретање руских операција ка југу Угарске, односно да 50.000 до 60.000 руских војника, опремљених топовима и муницијом, доплови Дунавом до Кладова. Оваква помоћ

9 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXI, 36, дос. V.

10 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXI, 36, дос. III.

11 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XV, 12, дос. V.

12 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XI, 1, дос. I.

значајно би олакшала ситуацију и спречила катастрофу у случају пада Крагујевца.¹³ У Петроград су такође стигле крајње забрињавајуће вести, које су одражавале велико српско повлачење и снажну аустроугарску офанзиву. На позив Српске врховне команде одржана је седница министарског савета, којом је председавао престолонаследник, уз присуство војводе Радомира Путника, његовог заменика генерала Живојина Мишића и шефа оперативног одељења пуковника Живка Павловића. Током седнице војвода Путник изложио је критично стање војске због недостатка артиљеријске муниције. Саопштио је да је армија војводе Степе Степановића била принуђена да се повуче са својих позиција и удаљи са бојишта на резервне положаје. Такође, преостале армије су биле приморане да се повуку са позиција у Гучеву и Борањи, неспособне да издрже аустроугарску артиљеријску ватру. Као последица ових повлачења било је угрожено Ваљево, као и положаји на обалама Саве и Дунава. Због тога је Никола Пашић у телеграму упућеном Спалајковићу упозорио на претњу велике војне катастрофе Србије, која је могла прерасти у „гори слом него 1813. године“.¹⁴

Српски посланик у Петрограду је, упркос тешком положају српске војске и очајању српског премијера, био оптимиста, што се види у његовом телеграму од 26. новембра 1914. године, који завршава следећим речима: „Сазонов ће изнети пред Цара и владу питање о шиљању руске војске у Србију. Преклињем вас да се држите и да не дате војсци да клоне духом. Крај наших мука је близу. Главна и одлучна победа је сигурна и цела ће се ситуација скоро изменити“.¹⁵ У наставку, продужио је да храбри Пашића и српску владу извештавајући о великом интересовању руске јавности за судбину Србије¹⁶, успесима руских трупа код Лођа и Кракова¹⁷, о покушају аустроугарске да затражи мир са Антантом и другим појединостима. Чињеница је да је снажна руска офанзива на Карпатима онемогућила аустроугарску команду да изврши планирану јесењу офанзиву на Србију у пуном обиму, јер је била принуђена да шаље своје трупе на Источни фронт. Мада је поменута руска офанзива завршена поразом царске војске, српска војска је искористила ову погодност и након консолидације и противофанзиве поразила аустроугарске трупе и протерала их из Србије (Тимофејев–Кремић 2014: 39). То сазнање нарочито је одјекнуло у Петрограду.

Крвавим биткама на Церу, Дрини и Колубари и победама у јесен и зиму 1914. године, Србија је испунила први део своје савезничке улоге, непосредно у корист Русије, а посредно и у корист свих савезника (Тимофејев–Кремић 2014: 92). Од тог времена војвода Радомир Путник је, као начелник штаба Српске врховне команде, предлагао да се привремено остане у стратегијској дефанзиви. С друге стране, у немачким владајућим круговима појавила се бојазан не само од продора српске војске него и од српске офанзиве у правцу Беча и Будимпеште, као и од побуне југословенских поданика Хабзбуршке монархије (Скоко 1985: 157).

13 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXII, 39, дос. VIII.

14 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXII, 39, дос. VIII.

15 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XV, 12, дос. VI.

16 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XV, 12, дос. VI.

17 АС, МИД, ПО, 1914, Ф XXIV, 62, дос. VIII.

ТЕРИТОРИЈАЛНИ УСТУПЦИ, СРПСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ И РУСИЈА

Упркос томе што је руски отправник послова у Софији Александар Савински јављао о бугарској двострукој игри у којој се обећава неутралност а са друге стране преговара са високим аустроугарским војним изаслаником, руска дипломатија је била убеђена у готову неутралност коју су заговарали социјалисти, радикали и земљорадници као опозиционе странке у Бугарској (Дедијер–Анић 1980: 749). Ову неутралност је у Нишу, где се налазило привремено седиште српске владе, најавио и бугарски посланик, док је руски посланик у Паризу инсистирао на томе да Бугарска мора помоћи Србији против аустроугарске офанзиве (Јовановић 1929: 84; Stanković 1984: 147). Међутим, већ у првим месецима рата отпочело је убацивање бугарских комитских одреда на територију Краљевине Србије, уз прећутну сагласност водећих бугарских партија и генерала Бојаџијева, па и самог премијера Радославова. Бугарски премијер је наводно забранио Александру Протогерову да организује упаде комитских чета у Македонију и изазива устанке, али је реалност на терену била другачија (Дедијер–Анић 1980: 749).

Руски дипломатски кругови су српским политичарима најпре предочили неопходност да се српско-бугарски односи оптерећени дешавањима из балканских ратова хитно поправе како би се избегло међусобно ратовање. Већ у првим месецима рата, српској влади и Николи Пашићу било је јасно да то значи давање територијалних уступака у замену за бугарску неутралност, док је руска дипломатија напомињала да није у питању само неутралност источног суседа већ приступање Антанти и помоћ савезничким ратним напорима (Казимировић 1990: 360).

Мирослав Спалајковић је попут српске владе био против давања територијалних уступака Бугарској и био је крајње песимистичан када се радило о приласку Бугарске силама Антанте. У разговорима који су вођени са руским политичарима око територијалних уступака, исказивао је крајње непопустљиве ставове (Бајин 2016: 244). Сматрао је да условно обећање границе из 1912. године неће Бугарску увести у рат на страни савезника. Чак су и до Николе Пашића стизале вести да је под утицајем својих дипломата руски министар спољних послова Сазонов био сасвим близу да прихвати идеју да Србија треба да обећа Бугарској територије у Македонији по уговору од 1912. године зарад придруживања Софије Антанти, али да је Спалајковић својом аудијенцијом код руског цара пореметио овакав концепт (Бајин 2016: 245–246).

За Руску империју питање Цариграда било је од прворазредног значаја, а посредством пансловенске политике, односно повратком на спорни српско-бугарски уговор из 1912. године настојало се да се Бугарска најпре прикључи Антанти, како би се обезбедио стратешки простор за даље руско напредовање ка Цариграду. Овакви планови Петрограда наговештавали су званичној Софији веома повољну политичку позицију.

До нарочитог заоштравања односа између Београда и Софије дошло је након што се бугарска влада званично оградилa од великог комитског упада у Валандово

и Струмицу у априлу, током којег је страдало више од 300 српских војника. У изјави бугарске владе било је наведено да је напад извео незадовољни народ Македоније који „стење под српским роштом“. Такав став приморао је српску владу да обустави даље разговоре о територијалним уступцима Бугарској, док је председник владе Никола Пашић догађаје у Валандову оценио као отворену побуну на територији Србије и директан напад на државу.¹⁸

Током читавог пролећа ратне 1915. године расла је опасност од напада вишеструко надмоћнијих непријатељских снага на Србију. И поред тога, савезници су и даље инсистирали да српска војска предузме офанзиву преко граничних река на северу, у циљу садејства са руском, односно италијанском војском (Скоко 1985: 165).

Престолонаследник Александар је 23. априла 1915. године обавестио великог руског кнеза да би српска војска, и поред огромних тешкоћа које чине лоши временски услови и несавршена транспортна средства, за 20 дана могла бити спремна за офанзиву ако јој се испоручи храна коју је српска влада купила у Русији (Скоко 1985: 166). Руски секретар Штрандман је са пуковником Новиковим разговарао око преноса материјала кроз Србију.¹⁹ Затим је преко др Милана Шајиновића, шефа политичког одељења у Министарству спољних послова и једно време посланика у Русији, било поручено 2000 вагона јечма који се налазио у Одеси.²⁰ Спалајковић је 25. априла извештавао да је Руско поморско министарство саопштило да ће два пута месечно превозити по 2400 вагона хране до Прахова.²¹ Међутим, на седници српске владе 9. маја 1915. године донета је одлука да се у Русију пошаље делегат који би Петрограду објаснио да српска војска још увек није спремна да пређе у офанзиву.²²

По питању српске офанзиве било је разговора и са кнезом Трубецкојем који је 28. маја 1915. године посетио Спалајковића. Руски отправник послова на српском двору тада је рекао да је улазак Италије у рат био потребан осталим савезницима више него Русији. Распитујући се о будућој српској офанзиви, напоменуо је да се о томе занимају многи руски кругови. Трубецкој је говорио и о прикривеном антагонизму који постоји између руске војске и владе што је нарочито шкодило помоћи коју је Србија очекивала.²³

Руска настојања да се што пре уведе Италија у рат и на тај начин олакша положај руских трупа у Карпатима, које су се спремале да по разбијању непријатељског отпора продру у Мађарску, довела су до отвореног српског негодовања услед италијанских аспирација према територијама на којима је живео словенски живаљ.

18 Архив Српске академије наука и уметности (у даљем тексту АСАНУ), Легат Радивоја Бојовића, сигнатура 14447/I-1 (у даљем тексту 14447/I-1), Ратни дневник за 1915. годину, 22. март 1915 (у даљем тексту 22. III 1915). Погледати такође о овом истом упаду и: Драшковић, Ристевски 1996: 95.

19 АСАНУ, 14447/I-1, 10. II 1915.

20 АСАНУ, 14447/I-1, 12. III 1915.

21 Архив Југославије-Београд (у даљем тексту АЈ), фонд Јован Јовановић Пижон (у даљем тексту 80), фасцикла 2, документ број 539 (у даљем тексту 2 – 539).

22 АСАНУ, 14447/I-1, 27. IV 1915.

23 АЈ, 80 – 2 – 667.

Још у марту 1915. године у Петрограду је боравио представник југословенског одбора Франо Супило који је имао разговоре са руским министром иностраних послова и другим виђенијим политичким личностима. Како је Спалајковић извештавао, из тих разговора се стекао утисак да ће Русија заступати српска гледишта, али само ако за то придобије наклоност Енглеске.²⁴ У то време је Лондон на све начине покушавао да дође до споразума са Италијом по којем би јој након завршетка рата припала Истра, централна Далмација са Задром и Шибеником и острва. (Михајловић 2012: 19–20). Целокупна настојања конципирана су касније у једном тајном уговору са Италијом који је склопљен 26. априла 1915. године без икаквих обавештења Србије (Hercigonja 1987: 19).

Русија је у начелу сумњала у заједнички успех словенских идеала, програма националног уједињења и Пијемонта јужног словенства, упорно настојећи да убеди Супила и Спалајковића како ће Србија добити повољну одштету и изаћи на море.²⁵ Ипак, Франо Супило је упорно говорио о Далмацији, проблему Словеније, Хрватске као и жељама Хрвата да се сачува унутрашња аутономија Хрватске и словенске обале Јадранског мора.²⁶ Насупрот Супилоу, руски министар иностраних послова је о јадранским обалама говорио као о „кршу који ништа не вреди“, као и да ће народ прихватити италијанску власт због препознатљиве италијанске културе. Сазонов је такође нагласио како са Супилом разговара на италијанском језику, што потврђује његово виђење ствари. У том разговору Спалајковић је дипломатски узвратио да, иако се са Сазоновим споразумева на француском, то не значи да је он Француз. По мишљењу Супила и Спалајковића главна препрека уједињења словенског живота (православног и католичког) није била Енглеска већ Русија која је изнова покушавала да Италији обезбеди источне обале Јадрана.²⁷

Супило је у руској дипломатији видео једну од озбиљних препрека у остваривању „словенских интереса“ на северозападном Балкану.²⁸ За разлику од њега Спалајковић је ипак сматрао да је главна кочница уједињења француски премијер Делкасе, који је према његовом мишљењу „фаталан по српске интересе“. Француски премијер био је један од важнијих учесника дипломатске акције привлачења Италије на страну Антанте. Иста акција била је планирана и ка Румунији и Бугарској. У том контексту Спалајковић је наводио следеће: „Цена га се не тиче, јер Француска не плаћа безобзирно поступање према Србији. С друге стране, Русија не може да реагује због Цариграда који јој је животни питање и зато што француски премијер упорно уцеђује и тражи да се пошаљу Бугари кад већ не могу Руси“.²⁹

Нема сумње да су балкански словенски народи од стране политичког Париза и Лондона најчешће доживљавани као погодан ратни материјал који је ваљало искористити против Централних сила. Симпатије за словенско народно јединство

24 AJ, 80 – 2 – 466.

25 AJ, 80 – 2 – 508.

26 AJ, 80 – 2 – 466.

27 AJ, 80 – 2 – 511.

28 AJ, 80 – 2 – 512–513.

29 AJ, 80 – 2 – 679–680.

једино су постојале у руским интелектуалним круговима, али не и код водећих руских политичара који су тада сматрали да није време за фузију Хрвата и Словенаца са Србима.³⁰

Из Петрограда су у пролеће 1915. године све чешће стизале вести да је италијански услов за почетак акције против Централних сила територија Истре и Далмације. Због тога је Русија посветила озбиљну пажњу осетљивом јадранском питању.³¹ У том контексту, Спалајковић је јављао да је руски дипломата у Нишу упознат са српским гледиштем по питању источне јадранске обале и изражавао своје уверење да ће интереси словенства бити задовољени.³² На седници српске владе од 3. маја 1915. године било је одлучено и да престолонаследник Александар пише великом кнезу Николајевићу, главном заповеднику руске царске сувоземне војске поводом италијанских територијалних захтева и потенцијалних уступака.³³

Ошшти руски став био је да је Антанта настојала да пронађе нове савезнике јер није била у стању да самостално доведе рат до краја. Све три савезничке силе нису биле довољно припремљене за вођење тешких борби, посебно у погледу наоружања и муниције. Русији је на дневном нивоу било потребно 100.000 метака, док је у том периоду успевала да произведе свега 20.000. Италија је врло брзо ангажовала део непријатељских трупа, што је навело Антанти да затражи подршку од Румуније. Истовремено, Француска и Енглеска су инсистирале на придобијању Бугарске како би се олакшале операције против Османског царства услед тешке позиције руске војске. Са друге стране, таква политика представљала је опасност не само по српске националне интересе већ и по саму српску државу. Мирослав Спалајковић је предлагао Николи Пашићу конкретне мере ради заштите националних интереса. Залагао се да се представницима при савезничким владама одмах саопшти потреба да се најенергичније заступа и брани југословенски програм, као и да се евентуална нова офанзива српске војске одложи све док се не разјасни стварни став Русије према питању Румуније и Бугарске.³⁴

РУСИЈА И НАПАД УДРУЖЕНИХ ГЕРМАНСКО-БУГАРСКИХ СНАГА НА СРБИЈУ

Међу последње велике руске победе на Источном фронту убраја се пад Пшемисла у марту 1915. године. Овај успех обележен је благодарењем у нишкој Саборној цркви, коме су присуствовали сви чланови српске владе, министар војни и руски дипломатски представници.³⁵ Након тога уследио је застој руске војске на свим фронтовима. Руска царска војска је најпре била потиснута из области Висле, након чега су четири немачка корпуса пребачена на српски фронт ради извођења брзог и одлучног напада на Србију, у садејству са аустроугарским снагама.

30 AJ, 80 – 2 – 510.

31 AJ, 80 – 2 – 522.

32 AJ, 80 – 2 – 545.

33 АСАНУ, 14447/I-1, 20. IV 1915.

34 AJ, 80 – 2 – 672.

35 АСАНУ, 14447/I-1, 11. III 1915.

Међутим, одлука о офанзивним дејствима у правцу Карпата извесно време је одложена планирану германску офанзиву против Србије (Скоко 1985: 157–158).

У ишчекивању нове непријатељске офанзиве Централних сила, војна помоћ коју је Србија примила од својих савезника била је више него симболична. Из Русије је конкретно стигао одред речних минополагача, два морнаричка топа од 150 мм и нешто понтонског материјала (Скоко 1985: 162).

Како су се руске армије ужурбано повлачиле према истоку, о евентуалном руском упаду у мађарску равницу није било ни говора. С друге стране, изненадни улазак српске војске у северну Албанију изазвао је оштро реаговање савезника а нарочито Русије, која је сматрала да је тако нешто у супротности са општим савезничким интересима. Начелник штаба руске војске је чак запретио обуставом снабдевања српске војске храном и муницијом (Скоко 1985: 169). Све је то компликовало положај Србије.

Германски успеси на источном фронту средином 1915. године навели су владајуће кругове у Бугарској на закључак да се Централне силе налазе пред тријумфом. Био је то само један од разлога због којег је бугарска влада пожурила да своју земљу укључи у табор „победника“ (Скоко 1985: 171).

Тако је на ред дошло и српско питање које је према плановима Беча и Берлина требало да се реши једном већом операцијом у што краћем року, а најкасније до почетка зиме и пре отпочињања битке за Верден, да би германске снаге ангажоване у Србији благовремено могле да се пребаце у Француску. Део снага Централних сила формирао је Групу армија Макензена која је имала задатак да концентричним дејством потуче српске снаге на северу земље ради бржег успостављања непосредне везе између аустроугарских, немачких и бугарских трупа и отварања комуникације Централним силама за Софију и Цариград (Опачић 1985: 209–210).

Мирослав Спалајковић је био обавештен да руски Генералштаб располаже извештајем из Букурешта, у којем се наводи да вести о концентрацији аустро-немачких трупа против Србије и Румуније потичу из немачких војних кругова те да је реч о нетачним информацијама. Истог дана руски цар је српском војном изасланику у Петрограду изразио сумњу у могућност било каквих озбиљнијих акција германских снага против Србије (Скоко 1985: 176).

У телеграму који је из Петрограда 23. септембра 1915. године стигао српској влади Спалајковић је пренео мишљење енглеских војних кругова, који су сматрали да српске трупе не треба прве да нападају, већ да се добро утврде на северној граници своје државе. Синхронизовано са тим, препорука Енглеза била је да се заузму и одговарајуће одбрамбене позиције према Бугарској како би се осигурала железничка пруга и како би се сачекао долазак савезничке помоћи (Опачић 1985: 211). Ово је уједно био и последњи телеграм који је Спалајковић послао из Петрограда у периоду варљивог мира.

У суморним ратним јесењим данима вест да је француска влада дала сагласност за упућивање 150.000 војника у Србију, коју је руски посланик у Србији саопштио Николи Пашићу, повратила је наду у успех савезничке акције, као и у могућност обезбеђивања десног бока српске војске и комуникација са Солуном (Stanković 1984: 161; Опачић 1985: 217). Истовремено, ова информација допринела је томе

да је српска војска, ишчекујући долазак савезничких снага, готово месец дана одолевала нападима удружених германско-бугарских снага, који су отпочели 5. октобра 1915. године. Српски војници су, наивно верујући у долазак најављених појачања, очекивали да ће најпре бити неутралисана бугарска претња, а затим и сузбијена аустро-немачка офанзива са севера.

Уочи аустро-немачког напада на Србију, 5. октобра, отпочело је искрцавање француске 156. и енглеске 10. дивизије у Солуну, које је било окончано средином месеца. Међутим, уместо да ове свеже јединице притекну у помоћ српској војсци, задржане су у Солуну, примајући нејасна и контрадикторна наређења од својих команди, које су се и саме тешко сналазиле у развоју догађаја (Опачић 1985: 215).

Почетком октобра 1915. године, руска Врховна команда започела је прикупљање једне армије у Бесарабији, с намером да изврши напад на Бугарску у циљу пружања помоћи Србији. Међутим, Румунија није дозволила пролаз руским трупама преко своје територије, што је навело руску команду да одустане од планираног продора у источну Бугарску. Руски главни штаб је предвидео и извођење поморског десанта, али је и та операција напуштена због недостатка бродова за транспорт јачих снага преко мора. Српска врховна команда је 23. октобра обавештена да се планиране операције руске војске неће извршити (Опачић 1985: 218). Препуштена самој себи, српска војска је кренула на дуг и неизванан пут преко Албаније, с циљем да стигне до савезничких снага и настави ратне операције.

ЗАКЉУЧАК

Српско-руске везе током прве и друге године Великог рата биле су од изузетног војно-политичког значаја, што је посебно долазило до изражаја у положају и активностима српског посланика у Петрограду. Већ на почетку кризе, након атентата у Сарајеву, Мирослав Спалајковић је, верујући да је аустроугарска пропаганда усмерена ка припреми европског јавног мњења за рат против Србије, својим делом изазвао незадовољство у аустроугарским политичким и војним круговима, који су захтевали његово разрешење.

На основу обимне преписке из Русије, од које је у овом раду представљен само мањи део, може се закључити да су односи између Србије и Русије у првим годинама рата били обележени срдечношћу и међусобним поверењем, али и одређеном дозом резервисаности у кризним и преломним тренуцима. Из истих докумената произлази и да је постојало упорно, али често и нереално очекивање пораза Централних сила. Спалајковић је у првој ратној години изразито подржавао руску политику према Србији, шаљући из Петрограда умирујуће телеграме српској влади и Николи Пашићу. Уједно је користио свој дипломатски положај и лични ауторитет како би утицао на највише руске политичке кругове, укључујући и самог цара, нарочито у тренуцима када се Србија налазила у тешкој позицији.

Оштро се супротстављајући бугарским територијалним претензијама, Спалајковић је у суштини заступао српске интересе, сматрајући да руски званични органи морају водити рачуна о Србији у оквиру ширих савезничких напора. Стога је, све до поразне потврде да руска војска неће предузети офанзиву против Бугарске,

задржавао веру у могући преокрет на Балкану. Његово уверење почивало је на историјским чињеницама да је Русија већ једном оборила немачког владара у Бугарској, да су велике силе Антанте биле против Бугарске у Другом балканском рату и да је Бугарска дуговала Русији захвалност за ослобођење од османског ропства. Ипак, из расположивих докумената било је јасно да се развој догађаја неће одвијати у складу са таквим очекивањима.

Чак је и руски посланик у Софији, Александар Савински, сматрао да Русија узалудно покушава да придобије Бугарску, али Француска није делила то мишљење. Спалајковић је у једном од својих телеграма управо француског премијера Делкасеа означио као главну препреку за остварење српских интереса, јер је он иницирао нови принцип – територијалне уступке неутралним државама у циљу њиховог прикључивања Антанти. Та политика, која је тежила да привуче Италију и Бугарску на страну савезника по цену српских територија, довела је до сложене и дуготрајне кризе, која је трајала све до коначног прикључења Бугарске Централним силама.

Напослетку, та настојања су навела савезнике да донесу низ погрешних одлука, претворе војне успехе у стратешке поразе и на тај начин фактички потисну Русију са Балкана. Чак и након склапања тајног споразума и војне конвенције између Аустроугарске, Немачке и Бугарске, Спалајковић није губио наду. Веровао је да ће Француска изменити политику попуштања на рачун мањих савезника и послати 150.000 војника у помоћ Србији. За Спалајковића је све до повлачења српске војске преко Албаније било незамисливо да ће Антанта напустити Србију и препустити је судбини која јој је била намењена.

Преписке и телеграми Мирослава Спалајковића не сведоче само о дипломатским напорима, већ и о дубокој повезаности судбина Србије и Русије у оквиру ширих геополитичких процеса током Великог рата. Спалајковићев рад, као и његова вера у савезништво и моралну обавезу великих сила, откривају сложену реалност мале државе у систему глобалног сукоба. Упркос великим дипломатским напорима, Србија је на крају платила високу цену, а делимична равнодушност савезника оставила је дубоке последице по српско-руске односе, али и по српску и руску политичку свест у годинама које су наступиле након завршетка Првог светског рата.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије (АЈ)

– фонд Јован Јовановић Пижон

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)

– Легат Радивоје Бојовић

Државни архив Србије (ДАС)

– Министарство иностраних дела – Политичко одељење, 1914.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Дедијер–Анић 1980: Владимир Дедијер – Живота Анић. *Документи о спољној политици Краљевине Србије*. Књига VII, свеска 2 (1/14. мај – 22. јули/4. август 1914). Београд: Српска академија наука и уметности.

ЛИТЕРАТУРА

- Antić 2024: Dejan Antić. „Remembrance of the Russian Medical Missions in the City of Niš as the Provisional Capital of Serbia (1914–1915)“. *History and Cultural Memory*. Belgrade: Institute for political Studies, 487–502.
- Антић 2020: Дејан Антић. „Ниш под окупацијом у Првом светском рату – крај 1915. и почетак 1916. године“. *Токови историје*, 1/2020, 47–65.
- Бајин 2016: Зоран Бајин. *Мирослав Спалајковић (1869–1951)*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
- Драшковић–Ристевски 1996: Александар Драшковић – Стојанче Ристевски. *Војвода Василије Трбић. Мемоари и доживљаји војводе велешког (1912–1918, 1941–1946)*, 2. Београд: Алфа.
- Животић 2017: Александар Животић. *Душан Стефановић – Дневник из 1914*. Београд: Медија центар „Одбрана“.
- Јовановић 1929: Јован Јовановић. *Стварање заједничке државе Срба, Хрватца и Словенаца*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Казимировић 1990: Васа Казимировић. *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*. Београд: Нова Европа.
- Михајловић 2012: Мила Михајловић. *Југославија: април 1941 – септембар 1943*. Београд: Издање Удружења српских издавача.
- Опачић 1985: Петар Опачић. „Борба за Балкан у јесен 1915. године“. *Србија 1915. године*. Зборник радова, књ. 4. Ур. Љиљана Алексић Пејаковић, Даница Милић. Београд: Историјски институт, 209–229.
- Otte 2015: Thomas G. Otte. *July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*. Cambridge: University of East Anglia.
- Поповић 1977: Никола Поповић. *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*. Београд: ИСИ-Народна књига.
- Ronge 1932: Max Ronge. *Kriegs-und Industriespionage*. Wien: Wehle & Höfels.
- Скоко 1985: Саво Скоко. „Србија и велике силе у периоду оперативног затишја на српско-црногорском ратишту“. *Србија 1915. године*. Зборник радова, књ. 4. Ур. Љиљана Алексић Пејаковић, Даница Милић. Београд: Историјски институт, 155–181.
- Stanković 1984: Đorđe Stanković. *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: Nolit.
- Тимофејев–Кремић 2014: Алексеј Тимофејев – Дарко Кремић. *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата (зборник радова)*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Hercigonja 1987: Dunja Hercigonja. *Velika Britanija i spoljno-politički položaj Jugoslavije 1929–1933*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Dejan D. ANTIĆ

Maja R. ANTIĆ

THE GREAT WAR, SERBIA, AND RUSSIA 1914–1915 IN SELECTED TELEGRAMS AND CORRESPONDENCE OF MIROSLAV SPALAJKOVIĆ

SUMMARY

The establishment of the Legation of the Kingdom of Serbia in Petrograd (1879) marked the beginning of a new chapter in Serbian-Russian relations. Diplomatic cooperation between official Belgrade and Imperial Russia was particularly extensive during the period when diplomat Miroslav Spalajković was stationed at the Serbian Legation in Petrograd. From 1900. to 1904, Spalajković served as Secretary of the Legation, and from 1913. to 1919. he held the position of Serbian Minister in the Russian capital. A notable intensification of Serbian-Russian diplomatic and political relations

and contacts followed the Austro-Hungarian ultimatum to Serbia in 1914, as well as during the military operations of 1914. and 1915, and the period of temporary wartime lull in the Balkans. At that time, within the context of territorial concessions, efforts were made to satisfy the interests of certain European states in order to realize the broader war plans of the Great Powers, and to promote a final resolution of the Slavic question. From the beginning of the war until his departure from Russia, Miroslav Spalajković actively worked towards achieving Serbia's war aims and deepening Serbian-Russian relations. This paper analyzes selected diplomatic dispatches and reports by Spalajković, which provide insight into the turbulent events during the early years of the Great War, with particular emphasis on Serbia's position and Russia's role in these complex wartime and geopolitical processes.

Keywords: Miroslav Spalajković, Petrograd, Russia, Serbia, Austro-Hungary, 1914, 1915.